

ДО АНТРОПОЛОГІЇ ЧАЮВАННЯ В НАРАТИВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕАЛІСТИЧНОЇ ПРОЗИ

Вступ. Хоч із вивченням чаювання в плані антропології ситуація, правдоподібно, виглядає так само, як і з вивченням статевих взаємин — цим треба займатися, — нас у цій статті цікавить, передусім, літературознавчий аспект ритуалу споживання чаю, як він репрезентований в художній літературі, зокрема — в українській реалістичній прозі, творах Панаса Мирного та Івана Нечуя-Левицького.

Відколи взагалі в українській літературі почали пити чай? Щоб це з'ясувати, варто стисло пригадати собі, що чай потрапив на територію Росії, як зазначає Тарухіро Сасаки, ще 1638 року. До царського двору його привіз посол Василій Старков як подарунок від одного із монгольських ханів. А уже з 70-х років XVII ст. чай став привозитись до Москви і продаватися на ринках поряд з іншими товарами [Сасаки].

В Росії чаювання настільки поширилось, що самовар став символом домашнього затишку, тепла і чистоти, доповнюючи тепло печі і святість іконостасу (переднього кута). Без нього дім виглядав незавершеним і неповноцінним [11]. Чаювання сприймалося передусім як засіб бесіди, тому чай, як стверджують дослідники, містить в собі ідею діалогу [11]. Чаювання, отже, створює певний умовний часопростір і його можна вивчати семіотично.

Здається, першою згадкою про чай в українській літературі є фрагмент з четвертої частини “Енеїди” (1799) Івана Котляревського, де читаємо:

Турн, по воєнному звичаю,
З горілкою напившись чаю,
Сказать попросту, п'яний спав.

Символічно і те (як побачимо далі), що чай тут контекстуально поєднується з алкоголем (у даному разі з горілкою, але частіше — з ромом), створюючи до того ж своєрідну опозицію, кожна із складових якої (чай і алкоголь) означає принципово різний культурний простір — зазвичай простір сімейного і несімейного (проституційного, безчесного і т.ін) життя.

Вперше в українській літературі чаювання розгорнуто в ширшу картину і семіотизовано в повісті Григорія Квітки-Основ'яненка “Сердешна Оксана” (1841). Офіцер спокушає сільську дівчину, пригощаючи чаєм з алкоголем — ромом чи вином. Сп'янівши, Оксана піддається копитанським вмовлянням і втрачає честь. Зважаючи на його важливість для подальшого розкриття теми, подамо цей фрагмент у повному обсязі:

«— Дайте нам чаю! — гукнув копитан.— Напийсь, душко, чаю; ти зовсім зомліла, впадеш під вінцем.

— Я його зроду не пила і не хочу! Відвезіть мене до матері.

— Треба випити хоч трошки, привикай. Тепер будеш панею, треба усякий день пити. На хоч ложечку, коли любиш мене.

Нічого Оксані робить, узяла ложечку,— солодке, горло промочила, що дуже запеклось у неї... «На ще ложечку!» — ще ложечку прийняла. «Хлисни з чашки, хоч трошки»,— хлиснула і удруге, і утретє, і уп'яте... і випила усю чашку.

Трошки полежавши, піднялась, вже й веселенька; не відмагається від другої... очиці посоловіли... зашебетала наша Оксана! Знай розказує, як вона нарядиться під вінець, як прийде до матері, як та здивується, зрадується... а тут сама третю чашку, сама узяла і, випивши, вже сидить у копитана на колінах і сама собі весільних пісеньок приспівує... далі щось забормотала і голову похилила.

Напилась Оксана панського чаю! Будеш, сердешна, тямити — і повік оскоми не збудеш!...» [Сердешна Оксана].

Ще двічі у творі Квітка-Основ'яненко згадує те фатальне чаювання Оксани. Спешу, щоб показати ставлення самої дівчини до свого ж таки вчинку:

«— Чи не хоч, душко, чаю? — спитав копитан, хлебчучи його з люлькою.

— Будь проклят він від мене,— аж крикнула, затрусившись Оксана,— то не напиток, то пекельний вогонь...— і як замовкла, замовкла, і вже що копитан не говорив до неї, як то вже не

розважав її, так ніякого одвіту не дала, а усе здихала тяжко, а часом і перехреститься...» [Сердешна Оксана].

А згодом для того, щоб дати читачеві остаточно переконатися, що Оксана пила чай з алкоголем (скоріш за все — пунш, чай з ромом) і не була вповні відповідальною за свої дії: “Вже вона сама не раз чула, як зйдуться охвицери до копитана та стануть той проклятенний **чай пить з якоюсь підливкою**, від чого і вона навек пропала” [Сердешна Оксана].

Окрім дослідники [5, 334] пропонують вивчати чаювання в термінах ритуальних кодів. Так, чаювання обов’язково відбувається у певному місці (локальний код ритуалу), у певний час (темпоральний код), з певними учасниками (персональний код) і з використання певних предметів (реальний код). Чаювання також супроводжується певними діями (акціональний код) і словами (вербальний код). Зрозуміло, що чаювання — це складна етична дія з високим ступенем символізації [4, 69].

“Пити чай”, “чаювати”, “проводити чайну церемонію”, “розпивати чаї”, “ганяти чаї”, “чайком балуватись”, “чайку посьорбати” — навіть якщо ці вирази репрезентують аналогічний факт — споживання чаю — все ж, можна зауважити, що в побутовому та художньому мовленні вони зазвичай означають різні в культурному та етичному сенсі процеси.

Семантика чаювання

Наголосимо та тому, що хоч вивчаємо чаювання з застосуванням методики аналізу ритуалу (як це роблять фольклористи і етнологи), ми у той же час не перестаємо бути літературознавцями. Нас цікавить ритуал (чи церемонія) чаювання не осібно чи в контексті певної національної або локальної культури, а в контексті естетичного цілого, яким є художній твір. Чаювання, репрезентоване у творі, з позиції етнологіста складає інтерес як реалізація культурних кодів у певній культурі, чаювання ж з погляду літературознавця — семіотизована ситуація, що працює на реалізацію художньої ідеї.

Учені переконливо довели, що в одних творах чаювання реалізує загальнокультурні антропологічні концепти, як от сімейності, родинності, діалогу, єднання (приміром, у Пушкіна). В інших — спостерігаємо протилежні концепти — тривоги, невдачі, провалу, катастрофи (як у Достоєвського) [11]. Для нас очевидно, що семантика чаювання твориться на перетині локальних, темпоральних, акціональних, персональних, реальних та вербальних кодів. Тому з’ясувати значення кожної ситуації чаювання можна лише простеживши специфіку кожного із вказаних кодів.

Локальний код

Східна культура, зокрема китайська чи японська, витворивши з чаювання цілу церемонію, передбачила для неї не лише певний порядок дій, а й визначене місце — чайний будиночок. В Росії (а українське чаювання, як воно репрезентоване у Панаса Мирного та Івана Нечуя-Левицького, наслідує саме російську традицію з її самоварами як необхідною умовою усього дійства) чаювання може відбуватися в різних місцях — вдома і в чайній, на веранді і в саду.

Разом з тим, існує думка, що російські чайні традиції також знайшли свій відбиток в архітектурі, що виразилось у спорудженні при будинках великих просторих південних веранд, що виходять у сад: чаювання літнього вечора на такій веранді чи в саду, коли навколо самовара збирається вся родина та пливе неспішна бесіда, дозволяє насолодитися запашним чаєм з медом чи молоком, а також ароматом вечірнього саду [15]. Говорячи про місце (або локус) чаювання можемо намітити три пари опозицій, кожна з яких представляє певний простір, що зазнає семіотизації в межах художнього цілого.

Першою такою парою є простір свободи і простір неволі (табору чи тюрми). Тюремне чаювання не таке уже й очевидне і доступне для безпосереднього споглядання та дослідження, однак не менш специфічне і складне, аніж чаювання у ситуації вільного суспільства. Так російська дослідниця сучасного фольклору Е.С.Сфімова у статті “Картина мира тюремной лирики” [3] зазначає, що в “холодному”, “мертвому”, “байдужому” просторі тюрми особливого статусу набувають дві речі-святині — чай та цигарки. Відповідно чаювання (і паління) перетворюється на центральний тюремний ритуал, який об’єднує арештованих в єдину “сім’ю”, підтримує цілісність світу, організовує життя і надає йому виміру сакральності. Навколо “чифімбака” об’єднується арештантська “сім’я”, провадяться розмови про “життя-буття”, в результаті яких “чужі” стають “своїми”. Під час чаювання засуджені ніби залишають тюремні стіни і повертаються уявно на волю. Тюремне чаювання відбувається сидячи на підлозі, що є символічним жестом, який

підкреслює ситуацію суспільного вигнання, що перебуває на дні суспільства. Чифір в тюремній субкультурі (як, до речі, і в культурах багатьох народів) п'ється засудженими по колу: тюремні блага (а передусім — чай) рівно належать усім, він — “общак”, що не може бути власністю окремої особи [3].

В українській літературі тюремне чаювання спостерігаємо, приміром, у Івана Багряного в романі “Сад гетсиманський”. Щоправда, варто зауважити, що в умовах тюрми треба розрізняти чай як пайку і чай, який постачали засудженим з волі. Саме цей другий чай і вважався святинєю, а чай-пайка викликав такі ж негативні асоціації, як і решта їжі арештанта — зневагу. Ось характерний фрагмент такого ставлення: “До кімнати увійшов оперативник і приніс півпайки хліба й кухлик якоїсь рідини. Все те тикнув Андрієві в руки. Андрій машинально взяв. У кухлику був **чай**. Свідомість і інстинкт роздвоїлись. Горда свідомість веліла кинути те все на підлогу, але інстинкт жадібно притяг кухлика до уст. Андрій **випив теплий солодкий чай**, аж задихнувся від жадоби. І **зразу ж зненавидів себе за слабодухість**, сам собі став противним, нікчемним” [Сад гетсиманський].

У романі Багряного чай виконує також характерну ритуальну функцію — провідника зі світу живих у світ мертвих: “Він знав, як в одиночках **перерізають артерії на руці** й опускають її в невелику парашу, поставлену під ліжком, наливши в неї трохи чистої води під час вечірньої «оправки», а тоді **додавши вечірню порцію гарячого чаю**” [Сад гетсиманський].

Другою опозиційною парою локального коду є протиставлення закритого і відкритого простору. Чаювання в закритому просторі (приміщенні ідальні чи кабінету) семіотизується відмінно від чаювання у просторі відкритому (на повітрі, пленері: в саду чи на веранді). У Нечуя-Левицького читаємо: “Хазяйка попросила гостей вийти пити **чай на терасу**. Вона сіла коло самовара й наливала чай; кругом стола й на лавках сиділи хуторянки й хуторяни. **Тераса** була без покрівлі, вся обвита виноградом” [Хмари]. Або: “Вони пішли **до хати** й напились чаю” [Хмари]. Чи так: “Вже смерком послушник приніс здорового самовара й поставив його в Масюковому **номері**. До чаю в той **номер** зібравсь усей гурт” [Хмари].

Нарешті, **третьою опозиційною парою** локального коду є протиставлення приватного і публічного простору. Приватний простір зазвичай складає дім, а публічний — заклад для чаювання (кав'ярня, чайна, корчма, трактир, ресторан). Споживання чаю у приватному просторі актуалізує такі семи як сімейність, затишок, комфорт, а пиття чаю у публічному просторі підкреслює моменти зав'язування стосунків чи вирішення питань.

Темпоральний код.

Чаювання, вірогідно, лише у англіців має часові зорієнтованості: рівно о п'ятій годині (“five o'clock”) є привід зустрітись за пообіднім чаєм і поговорити. Наприклад, в китайській культурі пиття чаю, як воно описане у Сюй Цзешу, час для чаювання визначається такими почасти незвичними для європейського вуха ситуаціями, коли ти “слухаєш нудні вірші; коли плутаються думки; коли затихає музика; коли живеш в самотності; коли провадиш життя вченого мужа; коли гостюєш у себе вченого мужа або вихованих співачок; коли відвідуєш друга, що повернувся з далеких мандрів; коли спостерігаєш за човнами, що пливають каналом; коли розквітають квіти; коли запалюєш пахощі у дворі; коли відвідуєш самотній храм...” [18]. В наративі української прози сідають до чаю вранці (“Вставши і вмившись, він звелів подавати самовар, напивсь чаю” [Хмари]), по обіді (післяобідній чай), увечері (“Настав час вечірнього чаю” [Хмари]). Однак чаювання також може бути і довільним в часі, ситуативним: коли приходять гості (“Однак й другий вихор в столовій покрутивсь, повертівсь та й упав; **нові гості напились чаю**, набалакались донесхочу й ушухли” [Хмари]), коли повертаються додому (“Сухобрусівни **вернулись додому** на заході сонця, посідали коло вікон, одчинених в садок, і, **напившись чаю**, забрали гітари й почали грати та співати “Сизого голубочка” і “Бідної птички” [Хмари], або: “Другого дня прочани одговілись в великій Михайлівській церкві на службі божій у святої Варвари і, **вернувшись в гостиницю, пили чай** з проскурками...” [Хмари]), коли збираються виходити з дому (“Я ... сьогодні оце, **напившись чаю, побіжу по місті** напитувати та називати квартиру для себе...” [Хмари], або: “**Напившись чаю** та влаштувавши й навантаживши повозки, усі стали перед образами й почали хреститись та молитись **на дорогу**, щоб бог дав добру путь” [Хмари]), з морозу, коли сп'яніють, коли хочеться поговорити (“То прошу до мене в келію після служби божої! Там ми **за чайком і побалакаємо**, — сказав отець Палладій” [Афонський пройдисвіт], після бані та ін.

Персональний код

Від того хто і з ким п'є чай залежить в художній літературі й характер семіотизації чаювання. Чай п'ють хазяї з гостями, ділові партнери, закохані, приятелі. В літературі можна спостерегти самотнє, сімейне чаювання, приятельське чаювання, чаювання удвох. З точки зору соціальної стратифікації виділяють — чаювання дворянсько-аристократичне, купецько-поміщицьке, міщанське, народне [4].

Реальний код

Так званий реальний код визначає предмети, які фігурують під час чаювання. Так чай можна пити з чашок, стаканів, блюдечок, ложечок. Чайне начиння дуже виразно може вказувати на соціальну верству, до якої належать чаювальники. Так переплітається акціональний і персональний коди. Чай з чашок п'ють переважно при аристократичному чаюванні. Міщани п'ють зі стаканів, купці і народ — з блюдечок. З ложечки п'ють, коли куштують чай. У “Хмарах” читаємо: “Тим часом принесли **самовар**. Панни вийшли до другої кімнати наливають чай і незабаром принесли **стакани** для гостей”.

Акціональний код

Якими діями супроводжується чаювання? Це знову ж таки залежить від обставин, але можна передбачити, що чаювання може супроводжуватись принесення і приготуванням самовару та чайного начиння, заварюванням, сервіруванням столу, наливанням чаю. Головними векторами, силовими точками значень і опозиціями в акціональному коді можуть виступати наступні дії.

По-перше, чай можна подавати зі стравами чи без них, з алкоголем чи без нього, його можна супроводжувати палінням цигарок, чи вживати без паління. Чай, поданий без страв, може означуватися як неповага до гостей: “Не проси на сьогодні тих ченців, бо я не буду коло їх панькатися. **Нап'ються чаю та й додому пойдуть!**” [Хмари]. Або: “Горнична внесла **тільки чай і до чаю не дуже празникову паляницю**” [Хмари]. Чаювання з бідними та багатими стравами може служити засобом розкриття характерів. Як ось у наступному фрагменті страви, які вживаються при чаювання виразно виказують ставлення Марти та Воздвиженського до небіжчика Сухобруса:

— От хто був людина богобояща! Наш небіжчик батько, — говорила ласкаво Марта Сидорівна, **п'ючи чай з пухкою лаврською проскурою**. — Скільки він попоходив до лаври, до печер! Скільки раз їздив він і в Почаївську лавру! Як він молився, як він постив! На цілий Київ нема таких богобоящих людей, як Сухобруси!

— О! що нема, то це правда! Небіжчик наш батько був просто-таки святий! Я вірую, що він в раї! — промовив Воздвиженський ніби щиро й щиріше **уплітав печеню, запиваючи чаєм**” [Хмари].

Чай з алкоголем часто вказує на ситуацію розпусти, зради, продажності: “Ченці спершу трохи церемонились, прикривали зверху долонями стакани, одмагались, вважаючи ром за гріх; але невпроханий Копронідос силою **поналивав їм рому в чай**. Отець Тарасій, випивши півстакана чаю, без сорому взяв пляшку, бурхнув рому в стакан і сповнив його до крис” [Афонський пройдисвіт], або: “Копронідос подав чай; **до чаю виніс пляшку рому**. Він налив рому в стакан з чаєм Тарасієві, а потім таки доволі бурхнув рому і в стакан Гликерії. Гликерія пила міцний пунш, анітрошечки не скривившись. Отець Тарасій здивувався” [Афонський пройдисвіт].

Чай з палінням цигарок може виказувати невігластво курця, його низьку культуру: “Довбня, сидячи за столом, кадив, мов з димаря, на всю хату, запиваючи чаєм кожну затяжку” [Повія].

По-друге, чаю можна пити мало або багато, його можна недопити, не сідати до нього (відмовитись), розхлюпати, пролити, облитись ним, обпектись, він може вистигнути (охолонути). Якщо чаювання асоціюється в художній літературі з сімейністю і родинністю, то недопитий чай може акцентувати на самотність, непотрібність людини в світі (Сама біля самовару, над стаканом чаю, котрий, недопитий і холодний, стояв коло неї. Нащо його допивати, коли ні з ким допити?” [Повія]). Розхлюпаний чай може свідчити про непорозуміння і дисгармонію в сім'ї, обпикання чаєм виказує обпикання сімейним життям, а вистиглий (охололий) чай семіотизує охолодження у стосунках подружньої чи закоханої пари.

Ось як на прикладі чаювання Іван Нечуй-Левицький розкриває взаємини в сім'ї Воздвиженських: Марта “...сміливо підступила до стола, налила стакан чаю й **посунула, а не подала** Воздвиженському. Краплі чаю перескочили через криси і **полили на мисочку**” [Хмари].

Далі Марта, сердита на свого чоловіка, ігнорує сімейне чаювання, чим підкреслює своє ставлення: “Вона ходила по хатах і командувала слугами, мов той воєвода військом. Під її оком, під рукою все приймало чистоту, все було в домі на своєму місці. Порядок виникав, де тільки ступала її нога кілька ступенів. **Вона не присідала до стола й не пила чаю**” [Хмари], або: “Настав час вечірнього чаю. Марта знов посунула до мужа стакан чаю так здорово, що **чай хлюпнувся й розлився трохи на стіл**. Вона не сідала пити з ним чаю та все чогось вешталась по хатах, ніби за ділом” [Хмари]. Характерно те (і Нечуй-Левицький не забуває це підкреслити), що покращення взаємин в сімейній парі змінює і характер їх чаювання: “Другого дня вранці, наливши чай Воздвиженському, Марта не посунула до його по столі, а подала йому в руки. **Чай не хлюпнувся** в стакани” [Хмари].

По-третє, чай можна мішати ложечкою або не мішати. Переважно в художній літературі процес мішання чаю ложечкою репрезентує задуму, привертання уваги до щойно сказаного або до мовчанки, яка западає серед чаювальників. Цей процес також акцентує напругу в чаюванні. Ось така ситуація в романі “Хмари”: “А Марта усе **колотила чай** і ледве мочила ложечкою губи. Її великі очі були повні сліз. **Вона була сердита** і ледве здержувала себе. Не стільки гірка кривда, як злість налила її очі сльозами” [Хмари], або: “Спасіння буде вам од бога за ваші жертви на наш монастир, — почав отець Палладій розмову, **колотючи чай ложечкою** й пригладжуючи долонею широку сивувату бороду” [Афонський пройдисвіт].

По-четверте, його можна пити шумно (наприклад, сьорбаючи чи гучно при цьому розмовляючи) або тихо. Цей аспект чаювання теж має прив’язки до характеру чаювальників і вказує на їх культуру і соціальну приналежність: “Знов почалось наливання чаю та подавання. Гаврило знов пішов вандрувать кругом стола. Гості пили чай, **гомоніли, балакали голосно, реготались, аж одляски лунали по бібліотеці та побічних покоях**” [Хмари].

По-п’яте, його можуть відразу подати або довго чекати. Тривале чекання чаю підкреслює (як і у випадку мішання маю ложечкою) певну напругу: “Панія Висока не зрозуміла того слова, не зрозуміла, чи то щось добре, чи щось погане, і, щоб не вшлепаться, затерла, **зам’яла розмову, попрохавши в хазяйки чаю**” [Хмари], або: “Якби не вийшов старий Дашкович, **якби не подали зараз чаю**, то, може б, вони просиділи мовчки ще довго” [Хмари], або: “Кованько пив чай хапком, з якоюсь жадобою, неначе його пекла надзвичайна печія або неначе він хапався кудись йти” [Хмари].

По-шосте, його можуть переривати іншими діями (наприклад, поцілункам чи приходом сторонніх людей та ін.), його можуть відбирати. Тут варто розрізняти переривання чаювання як процесу і супроводження чаювання іншими процесами. Коли закохані п’ють чай і цілуються, це чаювання лише підкреслює їхні приязні взаємини. Якщо ж прихід небажаного гостя перериває чаювання як таке, такі дії сприймаються як порушення не чаювання, а сімейного затишку.

Вербальний код.

Якими словами супроводжується чаювання? Запрошенням на чай, припрошенням випити ще, подякою за чай. Під час чаювання кажуть компліменти, сердяться, сваряться, кажуть приказки про чай. От, приміром, у “Повії” зустрічаємо ту ж приказку про чай і горілку, що ми її бачили у Котляревського:

— Воно **по старому б звичаю**, — умішався Рубець.

— **П’ють горілочку до чаю**, — доказав Книш, усміхаючись. — Я сам такої думки” [Повія].

Або: “Товариші часто сходились до його. За стаканом пива або **чаю** вони багато дечого **переговорювали між собою**” [Хмари], або: “Вона давно налила йому стакан чаю, поставила перед ним масло, паляницю, сухарці, молоко. А син неначе не бачив нічого та все говорив, доки й чай прохолов” [Хмари], або: “Всі почали **пити чай і весело балакати**” [Хмари].

Чаювання у Панаса Мирного.

Спробуємо тепер побачити ситуації чаювання в контексті художнього цілого — роману Панаса Мирного “Повія”. Жоден інший твір Мирного не став таким щедрим на чаювання. Автор щільно зав’язав ситуації чаювання з логікою розгортання сюжету і динамікою розвитку образів персонажів. Чаювання у Мирного завжди значиме, наснажене смислами, вплетене у силові точки твору. Основна опозиція, яку вибудовує Панас Мирний — протиставлення сімейного і повійницького життя.

Сільська дівчина Христя Притика проходить усі етапи життя повії — від коханки, утриманки і кокотки до хворої на сифіліс вуличної проститутки. Кожен з цих етапів детально прописано і — що прикметно — неодмінно обставлено ситуаціями чаювання.

Ось, приміром, дівчина вирушає до міста в найми до господаря Уласа Загнибіди. У нього вона працюватиме не довго. Купець спокуситься красою Христі і домагатиметься близькості. Якось Загнибіда наказав Христі приготувати чай. Дівчина подає хазяїнові чай в самоварі. Від надокучливих поглядів Загнибіди руки Христі хитнулись і окріп по рці пролився на стіл. Дівчина облекла руку — тобто — метафорично — попеклась панським чаєм: “Гарячі сльози облили їй лице... То вона пригортала до серця обшпарену руку, то тріпала нею, то приводила до рота, хукала — болість не німіла. З другої хати доносився до неї брязкіт посуду та смоктання чаю”. Очевидно, не варто виключати в цій ситуації обпикання чаєм і певного моменту інтертекстуальності, адже Оксана у Квітки-Основ’яненка, з прикладів чаювання якої ми розпочали наші спостереження, теж “обпикається” чаєм, хоча й приправленим алкоголем.

Наступні етапи падіння Христі теж вирішуються через ситуації чаювання. Так, після смерті дружини Загнибіди дівчина наймається до пана Рубця, в домі якого живе його кум, молодий панич Проценко. Христя прислуговує і йому та невдовзі, не встоявши перед спокусами, закохується в нього. Панич вмовляв Христю: «Знаєш що? Діждемо літа, я поїду у губернію, похлопочу собі переводу, візьму і тебе з собою. Там то ми заживемо тихо та любо!» [6, 307]. Коли ж Проценко з Христю залишилися одні в домі, він запропонував разом пити чай, що Панас Мирний у Христі пов’язує з уявленнями про спільне родинне життя, а її саму як господиню дому: «Будемо пити чай укупі. Хоч раз побачу, як ми будемо жити колись, — сказав він... Чай посідали пити у столовій, де завжди пани п’ють; він по один бік столу, вона напроти його. Боже! яка вона щаслива! Уперше зроду вона чує рівною себе з ним, близькою до його...” [6, 308].

Це чаювання виразно проартикульоване і асоційоване з сімейним затишком, ідеєю сім’ї. Руйнування ж сімейності завжди пов’язане у Мирного з пиятикою, сп’янінням, алкоголем і призводить до своєї протилежності — проституції. Тому також символічним виглядає переривання спільного чаювання (тут – символічного подружнього життя) Христі з Проценком, в якого вона уже закохана, несподіваним приходом п’яного Проценкового товариша Довбні.

А у господаря Колісника Христя (ще як арф’янка Наташа), фліртуючи з ним у готелі, вирішує перед інтимним зв’язком випити чаю. Колісник п’є чай наполовину з ромом, Христя — з додаванням вина. Чай з ромом ще видається їй замічним, а з вином — цілющою водою:

— Що там у тебе? Свинячий напиток.

— А на покуштуй! — і вона ткнула йому ложечку до рота. Він випив, поцмокав.

— А що, добре? — граючи очима, спитала вона.

— Як є свинячий. Покуштуй ось краще мого.

Вона набрала ложечку і, випивши, ухватилася за лице руками.

— Моя матінко! — скрикнула нешвидко. — Огонь огнем!

— Ага, ухопила шилом патоки? — сміється він, помішуючи ложечкою чай. Вона мерщій припала до свого. Чай, наполовину з вином, мов цілюща вода, гасив ту страшенну печію, що піднялася і в роті, і в грудях від однієї ложечки рому. Вона швидко сьорбала його, не даючи спочивку, а то зразу ухопила стакан і вихилила до дна.

А коли Христя, перебуваючи ще Колісника в утриманках, самотньо сидить біля самовара, внутрішній монолог героїні розгортається у тій же площині пиття чаю: „Сама біля самовару, над стаканом чаю, котрий, недопитий і холодний, стояв коло неї. Нащо його допивати, коли ні з ким допити?” [6, 425].

В аспекті нереалізованої сімейності можна прочитати також ситуацію “відбирання” самовару: баба Оришка, прислуга Колісника, яку Христя вважала відьмою і яка передрікала дівчині велике горе (передрікання справдилось: Колісник раптово помер і Христя опинилась на вулиці без засобів на прожиття), дуже любила пити чай і прийшла якось до Христі за самоваром:

— Се ви, бабусю. А я думала — чужий хто, — одходячи з жаху, одказала Христя.

— Се я, я. Не лякайтеся. За самоваром прийшла. Може, там і мені чайку зосталося? Люблю я чайок, — торохтіла вона, зазираючи більше носом, ніж очима, у розчинений чайник.

— Є, є там чай. Беріть, бабусю, та й пийте. Оце вам і сахар. Стара ухопила однією рукою самовар і, поставивши його під плече, другою потяглася за сахаром. Христі здалося — то не рука людська, то жаб’яча лапа, така чорна та в зморшках, а пазури, наче в ката, гострі. Загарбавши

своїми кігтями чимало грудок, вона зникла у темноті сіней. Не вспіла Христя перевести духа, як Оришка знову біля неї, бере чайник, стакани.

Таке “пограбування” відьмою чайного начиння і чаю означається в романі як символічне викрадення сімейного життя.

У “Повії” тому часто чай і алкоголь присутні одночасно, що поміщає героїню в ситуацію символічного вибору між родинним життям і статусом повії. Так Христя, потрапляючи в руки жандарма Книша, приміряє на себе як роль господині, так і роль повії, поступово схиляючись до другої. Ця ситуація символічно реалізується в одночасному розпиванні чаю і рому: „А ввечері Христя удвох з Книшем уже розпивали чаї. Пляшка рому стояла на столі. Книш раз по раз підливав з неї у свій і без того темний стакан. [...] Теплий чай, привітна розмова і гріли, і веселили її. Один раз, коли вона простягла руку до пляшки, щоб собі у чай налити, їй здалося, наче сине Колісникове лице з зажмуреними очима виглянуло з-за пляшки. Вона струснулася і линула рому більше, чим треба” [6, 479].

Зрештою навіть смерть Христі безпосередньо пов’язана з невдалим чаюванням: служачи у свого останнього господаря — жида Лейби — Христя набрала якось води на чай не з річки, а з колодязя, де вода була непридатною для пиття, за що жінка опиняється на вулиці і завершує свій шлях повії: «Питимуть. Не візьме їх лиха година!» — подумала Христя, набираючи воду. Вечоріло. Пора самовар ставити, гарячим чаєм погрітись, бо незабаром і сам Лейба прибіжить з своїх щоденних побіганок, а Лейба так любить чай”.

Висновки.

У сенсі літературознавчої антропології чаювання в художній літературі стає важливим подієвим перехрестям тексту, на якому оприявнюються ключові його семантичні вузли.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрянний І. Сад Гетсиманський. — К.: Наукова думка, 2005. — 548 с.
2. Сфремов С. Іван Левицький-Нечуй. — К.: Слово, 1924. — 191 с.
3. Ефимова Е.С. Картина мира тюремной лирики // <http://www.ruthenia.ru/folklore/efimova4.htm>
4. Завязкина И.Н. О некоторых особенностях русской чайной традиции (лингвокультурологический аспект) // *Acta Linguistica*. — Vol. 1, No 2, 2007. — 65-74.
5. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — М., 2004. — 334 с.
6. Мирний Панас. Зібрання творів у 7 тт. — Т. 7. — К.: Наукова думка, 1969. — 532 с.
7. Нечуй-Левицький І. Повісті. Кайдашева сім’я. Хмари. — К.: Наукова думка, 2001. — 504 с.
8. Походзіло М.У. Іван Нечуй-Левицький. — К.: Дніпро, 1966. — 128 с.
9. Рудаковская-Борисова Э. Семиотика пищи в произведениях Андрея Платонова: Диссертация. — Тарту: Издательство Тартуского университета, 2005. — 179 с.
10. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. — Львів: Діло, 1939. — 439 с.
11. Тарухиро Сасаки. Чай общения и чай уединения. Чайная церемония в произведениях Пушкина и Достоевского // *Независимая газета*, 4 июня 1998 г. — № 99 (1670). — С. 3-4.
12. Толстой Н.И., Толстая С.М. О словаре “Славянские древности” // *Славянские древности. Этнолингвистический словарь. Под ред. Н.И.Толстого.* — Том. 1. — М.: Международные отношения, 1995. — 5-14.
13. Фарыно Е. Клейкие листочки, уха, чай, варенье и спирты (Пушкин. Достоевский, Пастернак). // *Studia Russica Budapestinensia* 11-111. Материали III і IV Пушкінологогического Коллоквиума а Будапеште. Redigunt Kovacs Agrad, Nagy Istvan. — Budapest, 1995. С. 175-208.
14. Чавдарова Д. Метафора «любовь — пища» в русской литературе XIX века // *Алфавит: Строеие повествовательного текста. Синтагматика. Парадигматика.* — Смоленск: СГПУ, 2004, с. 222-230.
15. Чайные традиции России // http://www.teadragon.ru/?chap=pedia&id=ceremony_rus
16. Черкаський В.М. Художній світ Панаса Мирного. — К.: Дніпро, 1989. — 351 с.
17. Шивельбуш В. Смаки раю. Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів. — К.: Критика, 2007. — 256 с.
18. Суй Цзешу. Наставление о чае // <http://teatips.ru/index.php?act=2&id=381&dep=37>